

Mimo przeprowadzenia bardzo dokładnej analizy pism autorstwa Chryzostoma, w szczególności tych wybranych jako podstawowy materiał źródłowy, tj.: *In Acta Apostolorum homiliae*, *In epistulam ad Galatas commentarius* oraz *De laudibus sancti Pauli apostoli homiliae*, niniejsze opracowanie nie wyczerpuje w całości tematu związanego ze spojrzeniem Jana Chryzostoma na św. Pawła jako apostoła. Ze względu na obfitą spuściznę literacką Antiocheńczyka przedstawiona dysertacja może stać się inspiracją i punktem wyjścia dla dalszych badań naukowych: zarówno analitycznych, jak i porównawczych. Z jednej strony stanowi ona dalsze aktualizowanie samej osoby kaznodziei oraz św. Pawła, z drugiej zaś ukazuje, jak w „złotym okresie patrystyki” patrzono na postać „Apostoła Narodów”. Tak więc na podstawie przeprowadzonych badań można dojść do wniosku, że w przekonaniu Złotoustego Paweł był prawdziwym i świętym apostołem Chrystusa. Potwierdziły to następujące, odkryte dzięki studium fakty: Chrystus, od którego bezpośrednio, bez jakiegokolwiek pośrednictwa uzyskał on wiedzę zbawczą, powołał go osobiście, Paweł swą kerygmą objął ogromne obszary ówczesnego Cesarstwa Rzymskiego, działał w różnych, całkowicie odmiennych środowiskach kulturowych, wśród nieustannych prześladowań i procesów sądowych, a w trakcie głoszenia Ewangelii używał rozmaitych środków i posługiwał się różnorodnymi metodami oraz prowadził głębokie życie duchowe, czego przypieczętowaniem była skuteczna walka z wadami i nabyte cnoty.

I. Apostolat w Kościele pierwotnym. 1.1. Apostoł w nowotestamentalnej tradycji biblijnej. 1.2. Apostolat w ujęciu patrystycznym. **II. Zasięg geograficzny działalności św. Pawła.** 2.1. Jerozolima. 2.2. Antiochia. 2.3. Filippi. 2.4. Ateny. 2.5. Korynt. 2.6. Efez. 2.7. Troada. 2.8. Malta. 2.9. Rzym. **III. Środowiska działalności misyjnej św. Pawła.** 3.1. Działalność wśród narodu wybranego. 3.1.1. Nauczanie w synagogach. 3.1.2. Prześladowanie Pawła ze strony Żydów. 3.1.3. Paweł przed „sądami” żydowskimi. 3.2. Misja wśród pogan. 3.2.1. Nauczanie w miejscach publicznych. 3.2.2. Prześladowanie Pawła ze strony pogan. 3.2.3. Paweł przed sądami rzymskimi. **IV. Apostolskie środki i treść nauczania św. Pawła.** 4.1. Akomodacja misyjna w posłudze apostolskiej. 4.1.1. Posługiwanie się *Pismem Świętym* w stosunku do Żydów. 4.1.2. Wykorzystanie kultury klasycznej wobec pogan. 4.2. Istotne elementy nauczania. 4.2.1. Odwoływanie się do trybu życia przed nawróceniem. 4.2.2. Obrona własnego posłannictwa apostolskiego. 4.2.3. Wiara i Prawo w kerygmacie Pawłowym. 4.2.4. Głoszenie Chrystusa zmartwychwstałego. **V. Cnoty i cechy apostoła.** 5.1. Umiłowanie Chrystusa. 5.2. Umiłowanie słuchaczy. 5.3. Pokora. 5.4. Mądrość i inteligencja. 5.5. Odwaga. 5.6. Łagodność. 5.7. Zapał i gorliwość. 5.8. Roztropność. 5.9. Ubóstwo. 5. 10. Świętość życia. 5.10.1. Walka z wadami. 5.10.2. Zdobywanie cnót.

Ks. Volodymyr Ivasivka
e-mail: vova.ivasivka@gmail.com

Kacper KLUSEK, *Teologiczne aspekty władzy na podstawie „Moralia in Iob” św. Grzegorza Wielkiego*. Promotor: ks. prof. dr hab. Jerzy Pałucki (KUL), ks. prof. dr hab. Bogdan Cześz (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), prof. dr hab. Jerzy Wojtczak-Szyszkowski (Uniwersytet Warszawski).

DOI: <http://dx.doi.org/http://dx.doi.org/10.18290/rt20674-13>

Św. Grzegorz Wielki, którego pontyfikat przypadał na lata 590-604, wywodził się z patrycjuszowskiej, rzymskiej rodziny Anicjuszów. Został nazwany Wielkim dzięki sile ducha, przez co wyróżniał się na tle ówczesnego podupadającego społeczeństwa, podzielonego i zmęczonego

przez notoryczne najazdy barbarzyńców, klęski żywiołowe, zarazy i głód. Dawny porządek, jaki znał jego duchowy mistrz św. Augustyn, odszedł definitywnie w zapomnienie. Swoją przydomkę zawdzięcza – jak podkreślił to papież Pius X w encyklice „*Lucunda sane*” z okazji 1300-lecia śmierci Grzegorza Wielkiego – fascynującej osobowości, przejawiającej się w pracowitości i zaangażowaniu w życie Kościoła, a zwłaszcza społeczności Italii, o czym mogą świadczyć listy m.in. do kapłanów, biskupów, władców i cesarzy, stanowiące największy zbiór spośród wszystkich Ojców Kościoła i pisarzy chrześcijańskich.

Św. Grzegorz posiadał umiejętność godzenia ze sobą przeciwnych sobie zajęć i obowiązków, troszczenia się o zgnębionych ludzi, a przy tym niezaniechania praktyk życia wewnętrznego, którego był niedoścignionym znawcą. Nie jest sprawiedliwy osąd niektórych badaczy, że był on jedynie ubogim odtwórcą nauki św. Augustyna i sam nie przejawiał na polu teologii żadnej oryginalności. Nadany mu tytuł Wielkiego Doktora Kościoła potwierdza słusznie zajmowane przez niego miejsce wśród największych myślicieli świata chrześcijańskiego. Choć postrzegany jest bardziej jako duszpasterz niż teolog, to nie ulega wątpliwości, że przyczynił się do syntetycznego ujęcia spuścizny starożytności chrześcijańskiej zwłaszcza w sprawach moralności i życia duchowego.

Mimo dotychczas przeprowadzonych badań, nauka tego Papieża nie została kompleksowo opracowana. Św. Grzegorz Wielki był bowiem nie tylko mistykiem, wzorowym przykładem kapłana, duszpasterza, ale poprzez swoją postawę ukazywał, czym jest władza w ogóle i dawał przykład tego, jak należy ją sprawować. Istnieją rozprawy poruszające ten temat w kontekście tego Ojca Kościoła, jednak przedstawiają one przede wszystkim punkt widzenia historyka, a głównym materiałem źródłowym w tej kwestii pozostaje zazwyczaj zbiór listów papieskich, a także *Księga Reguły Pasterskiej*, z których można wyłonić myśl dotyczącą sposobu, w jaki dana osoba powinna sprawować władzę świecką lub duchową. Brakuje jednak opracowania patrystycznego, dla którego obok uwarunkowań historyczno-społecznych najważniejszym przedmiotem byłaby teologia.

Celem niniejszej pracy było wypełnienie luki badawczej poprzez usystematyzowanie i ukazanie nauczania Papieża na temat władzy, uwzględniając szerszy, teologiczny zakres. Starano się odpowiedzieć na pytanie, czy można mówić, że św. Grzegorz, pomimo braku dzieła o charakterze systematycznym, miał spójną wizję teologiczną na temat władzy.

Mając na uwadze fakt, że Papież nie napisał żadnego traktatu, jako bazę źródłową przyjęto dzieło najobszerniejsze, a zarazem wieloaspektowe, jakim są *Moralia in Iob*, składające się w sumie na 35 ksiąg komentarza do Księgi Hioba. Treść całego dzieła była skierowana głównie do mnichów i posiadała charakter ściśle praktyczny. Papież, rozważając doświadczenia Hioba, przekazywał braciom ze wspólnoty klasztornej konkretne wskazówki i napomnienia odnośnie do duchowego doskonalenia, odznaczając się przy tym mądrością życiową i szczególną znajomością natury ludzkiej.

Pośród innych pism, składających się na Stary Testament, Księga Hioba pozostaje niezwykła w swoich rozważaniach i przekazie. Jej celem była przede wszystkim krytyka ustalonej od wieków w myśli żydowskiej zasady retribucji, według której Bóg miał troszczyć się o ludzi sprawiedliwych, błogosławiąc im w darze pomyślności i bogactwa materialnego, a piętnować złych poprzez zsyłanie na nich chorób i nędzy. Należąca do części przekazu mądrościowego, stawia trudne i aktualne do dziś pytanie o to, dlaczego cierpienie i zło mają się tak dobrze w świecie stworzonym przez wszechmocnego i sprawiedliwego Boga. Stąd też nie można się dziwić, że inspirujący potencjał Księgi skłonił również św. Grzegorza Wielkiego do podjęcia się jej komentarza, stanowiącego przedmiot badań niniejszej rozprawy. Sama Księga Hioba nie przedstawia tylko i wyłącznie krytyki tradycyjnej mądrości w kwestii cierpienia. Rzadziej bowiem zwraca się uwagę na występującą w niej krytykę pojęć na temat dzieła stworzenia i Bożej władzy nad światem. Redaktorzy Księgi mieli wykorzystywać mitologiczne obrazy walki bogów, przedstawione

w m.in. babilońskim poemacie *Enuma elisz*, aby w ten sposób ukazać przewagę Jahwe nad mocami chaosu. Choć sprawiedliwość Boga nie wchodzi w system ścisłej odpłaty, to władza Najwyższego obejmuje absolutnie całe stworzenie i jest gwarancją stabilności świata i ładu moralnego. Podobnie można spojrzeć na komentarz do Księgi Hioba sporządzony przez św. Grzegorza Wielkiego, ponieważ obok zagadnień związanych z moralnością i duchowością w *Moralia in Iob* można znaleźć bardzo dużo informacji obejmujących temat władzy Boga, a w jej świetle władzy szatana i człowieka, co dotychczas było pomijane przez badaczy.

W pracy została zastosowana metoda historyczno-krytyczna z elementami metody statystycznej. Analiza z uwzględnieniem kontekstu historycznego szczególnie niektórych fragmentów, odzwierciedlających tylko określone aspekty myśli, pozwoliła na rekonstrukcję nauki św. Grzegorza i sformułowanie wniosków. Zastosowano również metodę historyczno-porównawczą, dzięki której osadzono myśl Świętego w świetle innych pisarzy chrześcijańskich i Ojców Kościoła. Tekstem źródłowym jest łacińska edycja krytyczna „Corpus Christianorum”, jako pomoc posłużył polski przekład zamieszczony w „Źródłach Monastycznych”.

Niniejsza rozprawa została podzielona na trzy rozdziały. Rozdział pierwszy jest analizą wypowiedzi Papieża dotyczących władzy Boga i Jego interwencji w świecie. Znaczna ich część odnosi się tylko i wyłącznie do Ojca, Syna lub do Ducha Świętego. Można mówić w ten sposób o władzy stwórczej, władzy Odkupienia i uświęcenia.

Bóg Ojciec jest Stwórcą świata materialnego, który od Niego czerpie swoje istnienie. Władza Najwyższego rozciąga się także na świat transcendentny, reprezentowany przez duchy dobre i złe. Bóg, jako Pan wszystkiego, stworzył aniołów, które najlepiej wypełniają Jego wolę, co wyraża się już w samym fakcie ich ontycznej i poznawczej doskonałości. Będąc całkowicie posłuszne, uczestniczą w Jego władzy nad stworzeniem materialnym, sprawując opiekę nad poszczególnymi ludźmi lub też całymi narodami. W pierwszym wypadku chodzi o doprowadzenie człowieka do zbawienia. W drugim o czuwanie nad moralnością danej społeczności. Aniołowie są tak uzależnieni od Bożej władzy, że ich zwycięstwo nad złem jest zależne w ostateczności od woli Boga, który udziela im niezbędnej pomocy.

Oddzielną uwagę poświęcono myśli św. Grzegorza na temat sposobów komunikacji Boga z człowiekiem i człowieka z Bogiem. W przypadku pierwszego wskazano na rozmowę osobistą, polegającą na wewnętrznym pouczeniu danej osoby, także na pośrednictwo aniołów, cuda, sny, fakty, czy Pismo Święte. W drugim wskazano na modlitwę.

Systematyczne podejście do myśli zawartej w *Moraliach* na temat relacji między tą zbawczą troską Boga a złem pozwoliło wyodrębnić określone rodzaje aktywności w stosunku do ludzi sprawiedliwych i nieprawych. W odniesieniu do sprawiedliwych wyróżniono cztery działania Stwórcy: kara za popełnione zło; oczyszczenie: usuwanie wad, wzmocnienie cnót; ostrzeżenie w celu ochrony przed pychą; wypróbowanie cnót w celu pobudzenia człowieka do większej miłości. W stosunku do nieprawych również wyróżniono cztery rodzaje Boskiej interwencji: zesłanie niepowodzenia w czynieniu zła, mające na celu pobudzić grzesznika do refleksji; kara za popełnianie zła, która ma na celu umocnić w dobrym sprawiedliwych; zesłanie cierpienia i kary, które są zapowiedzią męki wiecznej; powstrzymanie się od interwencji w celu większego oczyszczenia prześladowanych i zwiększenia winy nieprawych.

Najczęściej rozpatrywanym przez św. Grzegorza przypadkiem było działanie Boga w celu wypróbowania cnót chrześcijanina, a przez to udoskonalenia jego miłości. Prócz interwencji w życie człowieka poprzez kary mogące stanowić ostrzeżenie albo zapowiedź przyszłego wiecznego cierpienia, Bóg zsyła także pomyślność, którą również można rozumieć na dwa sposoby: jako błogosławieństwo za dobre życie, a przez to zapowiedź przyszłego szczęścia w wieczności lub jako nagroda w doczesności, po której nastąpi wieczne potępienie.

W nauczaniu Papieża niekiedy pojawiają się wzmianki o stwórczej mocy Drugiej Osoby Bożej, ukazywanej jako Mądrość, jednakże w znacznej większości przeważają wypowiedzi na te-

mat aspektu zbawczego. Dla Papieża najpełniejszym wyrazem władzy Boga nad zbuntowanym stworzeniem jest ofiara Chrystusa, kiedy złośliwe działanie demona doprowadza do skutku zamierzonego przez Wszechmogącego, czyli do Odkupienia. Szatan, pewny swojego zwycięstwa, traci władzę nad ludzkością na rzecz Chrystusa. Stanowi ono odnowienie władzy nad ludzkością i sprawia, że człowiek może pełnić służbę względem Boga nie z powodu strachu, lecz kierując się miłością. Śmierć, jako znak upadku i zniewolenia przez szatana, zostaje przewyciężona w znaku zmartwychwstania, które ostatecznie potwierdza wpływ Stwórcy na dzieje świata. Analiza wypowiedzi św. Grzegorza na temat misterium męki i śmierci Syna Bożego pozwoliła ukazać jego myśl co do wiedzy demona na temat natury Boskiej Zbawiciela. Papież nie zawsze pozostawał jednoznaczny w swoich wywodach na ten temat, lecz przeważają wypowiedzi, które sugerowałyby, że zły duch nie znał Bożego planu zbawienia, a tym samym prawdy, kim jest Mesjasz.

Kontynuacją misji odkupieńczej Chrystusa jest działanie Trzeciej Osoby Boskiej, która nieustannie wzbudza w ludziach miłość i tęsknotę za Bogiem. Władza Ducha Świętego objawia się w dziele przekazywania łaski i swoich darów, co widoczne jest podczas lektury Pisma Świętego, gdzie człowiek może zostać poruszony wewnętrznie poznaniem przez siebie słowem, czy też cudami, skłaniającymi świadków do nawrócenia. Duch Święty jest także warunkiem trwania życia wewnętrznego, zagrożonego atakami złego ducha. Uświęcająca obecność owocuje wytrwaniem podczas pokus, zmniejszając ich ilość i intensywność.

W rozdziale drugim zostało przedstawione nauczanie św. Grzegorza na temat władzy szatana. Na podstawie całości opisów wyróżniono dwa zasadnicze podziały, w których mieści się jej realizacja. W pierwszym wzięto pod uwagę przedmiot ataków złego ducha, ukazując w ten sposób jego determinację, by do dobrych intencji i czynów ludzkich wprowadzić zło. W drugim uwzględniono sposoby działania demona, rozróżniając ataki jawne i ukryte, przez które chce on doprowadzić do znieprawienia człowieka. Całościowa analiza sposobów działania złego ducha ukazała jego możliwości skutecznego wpływania na decyzje człowieka, który bez łaski Bożej, odpowiedniego czuwania i duchowego rozeznania nie będzie mógł przeciwstawiać się poszczególnym atakom.

Wśród osób podporządkowanych szatanowi, o których pisał Papież, można wyróżnić cztery grupy: złe duchy, ludzi nieprawych w Kościele, heretyków i Żydów. Wszystkich cechuje postawa pychy, obłudy, a w wypadku pierwszej i ostatniej również złośliwość. Analizując fragmenty dotyczące heretyków, trzeba stwierdzić, że istnieje grupa tekstów, które przypisują im pokorę i pragnienie poszukiwania prawdy, co jest charakterystyczne dla ludzi sprawiedliwych. Pomimo tego Papież doszedł do wniosku, że bez względu na sumienie poszczególnych wyznawców, każda herezja odcina człowieka od Kościoła, a wszyscy należący do heretyckich wspólnot uczestniczą w *mysterium iniquitatis*, pozostając pod władzą złego ducha. Znajdzie to swoje potwierdzenie w czasie przyjścia Antychrysta, który w *Moraliach* był przedstawiany jako sam wcielony szatan, a czasem jako zbiorowość.

Trzeci rozdział został poświęcony władzy człowieka. W przeważającej większości komentarza św. Grzegorz Wielki zwracał uwagę na prawdę o wspólnej naturze wszystkich ludzi, która ukazuje władzę jako pokorną służbę. Mimo podziału na rządzących i poddanych, różnic w posługach i godnościach, społeczność może trwać w jedności dzięki miłości, naśladując postępowanie Chrystusa. Cesarze pełnią służbę wobec Stwórcy, który stanowi podstawę dla ich aurytety i uzasadnienie danego urzędu lub funkcji. Papież był przekonany także o tym, że wola Boża może brać pod uwagę stan moralny rządzącego przy obdarzaniu jego poddanych pomyślnością lub niedolą. Podobnie podwładni mogą otrzymać od Boga takiego przełożonego, na jakiego w swoim postępowaniu zasłużyli. Biorąc pod uwagę odpowiedzialność, jaka spoczywa na władcy, należy dokładnie rozważyć, czy osoba ubiegająca się o urząd, sama panuje nad swoim wnętrzem poprzez cnoty, czy jest zdolna do dawania dobrego przykładu i przejawia szczerą postawę odrzucenia ziemskich dóbr, dzięki czemu będzie mogła odpowiednio wypełniać powierzone obowiązki.

Na podstawie analizy dzieła *Moralia* można stwierdzić, że Grzegorz Wielki posiadał spójną wizję teologiczną władzy, mimo iż nie poświęcił jej żadnego traktatu. Eksplikacje poszczególnych wersetów biblijnych zawierają dogłębne wyjaśnienia na temat obecności Bożej Opatrzności, które mają na celu przynieść odbiorcom nadzieję, że mimo cierpienia z powodu wojen z barbarzyńcami, głodu, epidemii, chorób, zło nie ma ostatecznej władzy nad światem. Jak każdy inny element kosmosu jest ono posłuszne sprawiedliwej woli Bożej, dzięki czemu służy do nawrócenia i oczyszczenia wybranych, dla których życie jawi się jako próba. Św. Grzegorz Wielki pragnie dokładnie wyjaśnić, w jaki sposób Bóg jest obecny w świecie pełnym cierpienia i wskazać tym samym chrześcijaninowi konkretną drogę postępowania. Temu też służyła cała klasyfikacja Bożych działań i dopustów, na podstawie której należy zachować dystans do dóbr doczesnych w pomyślności, jak i nie tracić nadziei w przeciwnościach.

Niniejsza dysertacja nie wyczerpuje problematyki władzy, dlatego też wśród postulatów badawczych, jakie nasuwają się autorowi po dotychczasowej analizie komentarza Św. Grzegorza Wielkiego do Księgi Hioba, najważniejszym jest opracowanie zagadnienia teologii władzy z uwzględnieniem wszystkich pism Ojca Kościoła. Dopełniający charakter takiego przedsięwzięcia pozwoliłby ukazać bardziej obszernie badaną problematykę. Na pewno więcej światła na podjęty temat rzuciłaby lektura *Dialogów* czy też *Homilii do Księgi Ezechiela*, skierowanych nie tylko do mnichów, ale do szerszego grona odbiorców. W badaniach porównawczych skupiono się na wpływie innych autorów na twórczość św. Grzegorza Wielkiego, natomiast brakuje prac opisujących oddziaływanie myśli Papieża na temat władzy na średniowiecze. Wśród innych zagadnień, które według autora niniejszej dysertacji wymagają większego dopracowania w przyszłości, należy zwrócić uwagę na kwestię herezji. Badania tekstów na ten temat ograniczyły się tylko do uwag związanych z relacją między heretykami w ogóle a działaniem szatana. Poza tym w *Moraliach* można napotkać liczne wzmianki na temat poszczególnych ruchów hereetyckich, które należałoby uporządkować i przedstawić w kontekście historyczno-teologicznym. Badania nad spuścizną Grzegorza Wielkiego pozostają nadal aktualne dla współczesnego człowieka. Jego teologia niesie ze sobą szereg propozycji odpowiedzi na stale obecne wśród chrześcijan pytania o sens cierpienia, przez co wywarła wpływ na późniejszych teologów i mistyków, którzy kształtowali duchowy klimat nie tylko średniowiecznej, ale i nowożytnej Europy.

I. Władza Boga. 1. Ojciec jako władca stworzenia. 1.1. Władza nad kosmosem. 1.2. Władza nad duchami. 1.3. Władza nad ludźmi. 2. Syn jako dawca Odkupienia. 2.1. Mądrość wcielona. 2.2. Odkupienie – uwolnienie spod władzy szatana. 2.3. Zmartwychwstanie. 2.4. Królestwo Boże. 2.5. Sąd Ostateczny. 3. Duch Święty jako dawca uświęcenia. 3.1. Konieczność obecności Ducha Świętego w sercu człowieka. 3.2. Przyjęcie Ducha Świętego warunkiem ciągłości rozwoju życia duchowego. **II. Władza szatana.** 1. Podstawy władzy szatana. 1.1. Przed jego upadkiem. 1.2. Po jego upadku. 2.1.3 Grzech pierworodny. 2. Władza kuszenia. 2.1. Cel kuszenia. 2.2. Przedmiot kuszenia. 2.3. Sposoby kuszenia. 3. Ciało bestii. 3.1. Alegoria ciała bestii. 3.2. Złe duchy. 3.3. Ludzie opanowani nieprawością. 4. Panowanie Antychrysta. **III. Władza człowieka.** 1. „Podstawy” władzy człowieka. 1.1. Wspólna natura wszystkich ludzi. 1.2. Władza jako służba. 1.3. Relacja między Kościołem a władzą świecką. 1.4. Relacja między władcą a poddanymi. 2. Cechy kandydata na władcę – pasterza. 2.1. Władza umysłu. 2.2. Panowanie nad sobą. 2.3. Zdolność do dawania dobrego przykładu. 2.4. Odrzucenie ziemskich pragnień. 3. Życie władcy – pasterza. 3.1. Alegorie władzy człowieka. 3.2. Właściwe nauczanie i dobry przykład. 3.3. Życie czynne i kontemplacyjne. 3.4. Właściwa postawa względem przeciwności i pomyślności. 3.5. Napominanie. 3.6. Pokora w życiu władcy – pasterza. 3.7. Biblijne przykłady życia władców. 3.8. Właściwe postępowanie podwładnych wobec władców.

Kacper Klusek
e-mail: klus87.ek@gmail.com